

УДК 347.63

О. М. Оніщук,аспірантка НДІ приватного права і підприємництва
імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України

КЛАСИФІКАЦІЯ БАТЬКІВСЬКИХ ПРАВ

У статті розглядається поняття та класифікація батьківських прав у сімейному праві України. Досліджуються види батьківських прав із визначенням їх місця у системі сімейних прав. Обґрунтовується позиція, відповідно до якої батьківські права загалом поділяються на майнові та особисті немайнові права.

Аналізуються проблеми здійснення і захисту особистих та майнових прав батьків і дітей та звертається увага на певні ключові моменти. Так, батьківські права можна визначити як особисті немайнові та майнові права батьків стосовно дітей, які визначені законодавством з метою здійснення виховання, розвитку і захисту прав та інтересів дитини.

Убачається, що батьківські права займають особливе місце в системі сімейних прав, оскільки здійснення цих прав неможливе без одночасного здійснення батьківських обов'язків. Оскільки здійснення батьківських прав забезпечується здійсненням відповідних обов'язків, то слід говорити про те, що батьківські права та обов'язки здійснюються одночасно.

Наведена класифікація батьківських прав, яка є важливою в сімейному праві України. Проведеним дослідженням було виявлено, що існують певні проблеми у визначенні як критеріїв класифікації батьківських прав, так і відповідного змісту таких прав.

Ключові слова: сім'я, батьки, батьківські права, класифікація батьківських прав, особисті немайнові права, майнові права, дитина.

Значення сім'ї для дитини важко переоцінити, оскільки життя маленької людини прямо і повністю залежить від батьків, які забезпечують її потреби, здійснюючи передбачені законом відповідні права. Батьківські права виступають до деякої міри правами-гарантіями, які забезпечують реалізацію відповідних прав дитини. У цьому аспекті актуальним вбачається дослідження видів батьківських прав, яке має не лише теоретичне, а й практичне значення в обґрунтуванні особливостей здійснення та захисту прав батьків взагалі та прав дітей зокрема.

Різним аспектам батьківських прав, їх ознакам і підставам виникнення та припинення приділяли увагу такі вчені, як В. І. Борисова, І. В. Жилінкова, О. М. Калітенко, Л. В. Красицька, Н. М. Крестовська, Б. К. Левківський, Л. В. Ольховик, Г. О. Резнік, Р. О. Сте-

фанчук, З. В. Ромовська, Я. М. Шевченко та інші. Проте питання про класифікацію батьківських прав досі залишаються малодослідженою категорією і потребують більш змістовного наукового пізнання, а отже, є актуальними.

Метою дослідження є дослідження видів батьківських прав із визначенням їх місця у системі сімейних прав.

Сім'я є юридичним зв'язком між фізичними особами, який засновано на шлюбі, відносинах родинності, усиновленні та інших підставах, передбачених у законі, який проявляється у наділленні їх на засадах рівності взаємними особистими немайновими і майновими сімейними правами та обов'язками, спільному житті, спільності інтересів та взаємній юридичній відповідальності [1, с. 83].

Уважається, що народження дитини є підставою виникнення правовідносин між батьками та дітьми із визначенням

різних за змістом відповідних прав та обов'язків. Відтак, батьківські права є невід'ємними суб'єктивними правами, що виникають з моменту появи суб'єкта права, тобто з моменту народження дитини. При цьому сучасне українське сімейне законодавство не містить визначення поняття батьківських прав, а також не класифікує їх, виокремлюючи лише окремі особисті немайнові права, в більшості крізь призму батьківських обов'язків.

У науковій літературі [2] неодноразово зверталася увага на те, що в теорії права правову категорію батьківські права не можна вважати усталеною категорією доктрини сімейного права. У світлі сучасних реформаційних процесів, що пронизують усі сфери сімейного життя, в їх числі й правову систему України, поняття «батьківські права» потребує більш чіткого визначення. Попри єдиний формальний зміст цих прав вони наповнюються економічними, статусними та людиноцентричними елементами, що спричиняють соціально-правову нерівність дітей та відомі конфлікти на цій основі. Особливого значення у встановленні сутності батьківських прав набуває формально-юридичний метод, який використовується для пізнання внутрішньої форми правових явищ і процесів, дозволяє на основі узагальнення та виявлення ознак сформулювати поняття, дефініції, визначення [3, с. 33—34]. Зокрема, батьківські права визначаються як сукупність усіх прав, що належать громадянам у силу походження від них дітей, засвідченого в установленому порядку [4, с. 186]. Відповідно до іншої точки зору, батьківські права є особливими особистими правами, здійснювати які батьки зобов'язані в інтересах дітей [5, с. 244]. До сказаного слід додати, що батьківські права є не лише немайновими, а й майновими також. Відтак, батьківські права можна визначити як особисті немайнові та майнові права батьків стосовно дітей, які визначені законодавством з метою здійснення виховання, розвитку і захисту прав та інтересів дитини.

Традиційно до принципів здійснення батьківських прав відносяться: єдність батьківських прав і обов'язків; рівність батьківських прав обох батьків; непротивіччя інтересам дітей; урахування інтересів батьків; збіг інтересів дітей і батьків; недопущення зловживання батьківськими правами; здійснення батьківських прав відповідно до їх призначення; переважний характер батьківських прав перед усіма третіми особами [6, с. 98—99].

У контексті даної теми слушною видається й висловлена позиція про те, що батьківські права є, скоріше, обов'язками батьків з виховання та утримання дітей: без відповідних правомочностей батьки не змогли б здійснювати свої обов'язків з необхідним позитивним результатом для самих дітей [7, с. 71]. Відтак, розповсюдженою є думка, відповідно до якої суб'єктивні права та обов'язки в батьківському правовідношенні є єдиними, а отже, батьківські права одночасно є й батьківськими обов'язками, тобто одна й та сама поведінка одночасно є як реалізацією прав, так і виконанням обов'язків [8, с. 61].

Такий концепт частково відображено в Сімейному кодексі України, де частина батьківських прав відображається крізь призму батьківських обов'язків, оскільки вбачається, що здійснення батьківських прав неможливе без здійснення відповідних обов'язків. Відтак, можна припустити, що батьківські права та обов'язки реалізуються одночасно, оскільки батьківські права забезпечуються виконанням обов'язків.

Красицька Л. В., досліджуючи проблеми здійснення та захисту особистих та майнових прав батьків і дітей, звертає увагу на наступні ключові моменти. По-перше, в доктрині сімейного права щодо підстав виникнення прав та обов'язків матері, батька і дитини склалися чотири погляди. Перший погляд (О. Й. Пергамент) полягає в тому, що єдиною підставою виникнення батьківського правовідношення є кровне спо-

ріднення. Прихильники другої позиції (Є. М. Ворожейкін, О. М. Нечаєва) підставами виникнення батьківського правовідношення вважають два юридичні факти: 1) встановлення походження дитини від матері та батька; 2) засвідчення походження дитини (державна реєстрація походження дитини); 3) прихильники третьої думки (М. В. Антокольська, Л. М. Пчелінцева, В. Є. Стрегало, Т. О. Фаддєєва) юридичним фактом, на підставі якого виникають правовідносини між батьками і дитиною, вважають походження дитини від батьків незалежно від того, перебувають батьки у шлюбі, чи ні, проживають вони разом, чи окремо.

Четверта позиція (В. А. Ватрас) полягає в тому, що для набуття чоловіком і жінкою статусу батьків необхідним є два основні критерії: фактичний (біологічний) — народження дитини жінкою і чоловіком; юридичний — засвідчення походження дитини шляхом реєстрації народження дитини в органах реєстрації актів цивільного стану [2, с. 107].

За загальним правилом, підставою виникнення прав та обов'язків матері, батька і дитини є саме юридичний склад, який включає в себе три юридичні факти: 1) народження дитини; 2) встановлення походження дитини від матері і батька; 3) державну реєстрацію походження дитини [2, с. 108].

У контексті зазначеного для найкращого розуміння природи батьківських прав важливою є їх класифікація. Враховуючи положення ЦК України щодо суб'єктивних цивільних прав та відповідні положення СК України щодо батьківських прав у широкому розумінні, слід виділяти майнові та особисті немайнові права батьків із виокремленням у цих категоріях окремих видів батьківських прав.

Вважається, що майнові права є суб'єктивними правами учасників правовідносин, пов'язані з володінням, користуванням і розпорядженням майном та тими матеріальними вимогами, що виникають із приводу розподілу та обміну майна [9, с. 171]. Відповідно до

зазначеного, Л. В. Красицька звертає увагу на те, що майнові права батьків — це права матері, батька, які виникають із приводу майнових благ, та уточнює, що за СК України можна виділити такі види майнових прав батьків, як право батьків на надання їм допомоги з боку дітей і повнолітніх дітей, право власності батьків на майно, право батьків на управління майном дитини [2, с. 131]. Відтак, ідеться про речові та зобов'язальні правовідносини.

У межах розглядуваної теми найбільший інтерес становлять особисті немайнові права батьків. Цивільний кодекс України визначає особисті немайнові права як такі, що належать кожній фізичній особі від народження або за законом, не мають економічного змісту та тісно пов'язані із фізичною особою. В цьому контексті Я. М. Шевченко зазначає, що особисті немайнові права — це юридично гарантовані можливості, які довічно належать кожній фізичній особі за законом і характеризуються немайновістю та особистістю [10, с. 143].

Вважається, що найбільш повну класифікацію особистих немайнових прав дає Р. О. Стефанчук, який визначив два типи особистих немайнових прав: а) універсальні (загальні) особисті немайнові права (які носять фундаментальний характер та належать усім без винятку фізичним особам); б) окремі (спеціальні) особисті немайнові права, якими наділені лише окремі фізичні особи внаслідок здійснення ними певних дій, надання їм певного спеціального правового статусу (правового модусу), або за інших підстав, що прямо передбачені законом. При цьому Р. О. Стефанчук встановив, що перший тип універсальних особистих немайнових прав поділяється на дві групи. Перша група — універсальні (загальні) особисті немайнові права, що забезпечують фізіологічне (природне) існування фізичної особи — має в своєму складі, в свою чергу, такі роди: а) права, що забезпечують природну (біопсихічну) цілісність фізичної особи; б) права, що забезпечують відтворюваність фізичної

особи; в) права, що забезпечують природну відособленість фізичної особи. Друга група — універсальні (загальні) особисті немайнові права, що забезпечують соціальне буття фізичної особи, поділяється на такі роди: а) права, що забезпечують індивідуалізацію фізичної особи в суспільстві; б) права, що забезпечують соціальний статус фізичної особи; в) права, що забезпечують свободу соціального буття; г) права, що забезпечують особисту інформованість фізичної особи; д) права, що забезпечують приватність фізичної особи. При цьому кожен із цих родів особистих немайнових прав фізичних осіб має свій додатковий видовий поділ. Учений довів, що другий тип особистих немайнових прав фізичної особи поділяється на такі групи: а) спеціальні (окремі) особисті немайнові права фізичної особи у сфері інтелектуальної діяльності; б) спеціальні (окремі) особисті немайнові права фізичної особи у сфері сімейних відносин; в) спеціальні (окремі) особисті немайнові права фізичної особи у сфері медичних відносин; г) спеціальні (окремі) особисті немайнові права дітей та інших фізичних осіб, що мають вади в дієздатності; д) посттанативні особисті немайнові права фізичних осіб. Кожна з цих груп має додатково внутрішню родову та видову диференціацію [11, с. 7—8].

Свого часу Л. А. Савченко запропонувала таку систему особистих прав батьків: 1) право на виховання дітей; 2) право на визначення дитині імені, прізвища, по батькові; 3) право на визначення місця проживання дітей і відібрання дітей від будь-яких осіб, які незаконно їх утримують; 4) право на представництво й захист інтересів дітей; 5) право давати згоду на усиновлення своєї дитини іншою особою [12].

Серед особистих немайнових прав батьків, які є об'єктом правової охорони, можна виділити такі види прав: 1) право залишити дитину в пологовому будинку або в іншому закладі охорони здоров'я у випадках, визначених законом; 2) право на визначення дитині прізвища, імені,

по батькові; 3) право на зміну прізвища та по батькові малолітньої дитини; 4) право на виховання дитини; 5) право на спілкування та контакт з дитиною; 6) право на представництво і захист прав та інтересів дитини; 7) право на визначення місця проживання малолітньої дитини; 8) право на відібрання малолітньої дитини від інших осіб; 9) право давати згоду на усиновлення своєї дитини іншою особою; 10) право на піклування та турботу про себе, надання матеріальної допомоги з боку дітей, повнолітніх дітей; 11) право на управління майном малолітньої дитини [2, с. 174].

Окрім зазначеного, у системі особистих немайнових прав виділяють звичайні права батьків та переважні. Так, звичайні права батьків є суб'єктивними правами, які здійснюються в загальному порядку без пріоритету перед іншими особами, наприклад, право батьків на представництво й захист прав та інтересів дитини. Натомість переважні права є встановленими законом або договором суб'єктивними правами учасників цивільних відносин на переважне перед іншими особами вчинення дій (правочинів), спрямованих на виникнення, зміну та припинення [13].

У загальному розумінні батьківські права поділяють на чотири групи. До першої відносять загальні права батьків (право виховувати своїх дітей; право на захист прав та інтересів дітей; право вимагати повернення дитини від будь-якої особи, що утримує її не на підставі закону або не на підставі судового рішення; право укладати угоди про утримання своїх неповнолітніх дітей). У другу групу виділяють права одного з батьків, що проживає окремо від дитини: право на спілкування з дитиною, участь в її вихованні й вирішенні питань отримання дитиною освіти; право укладати в письмовій формі договори про порядок здійснення батьківських прав, право на отримання інформації про свою дитину з виховних установ, лікувальних установ, установ соціального захисту населення та інших

аналогічних установ. Третю групу складають права неповнолітніх батьків, які мають право на спільне проживання з дитиною, право на участь у вихованні своєї дитини, право самостійно здійснювати свої батьківські права з досягненням 16 років, право встановлювати й оспорювати своє батьківство та материнство. У четверту групу прав батьків виділяють право вимагати повнення у батьківських правах у разі їх попереднього позбавлення [14].

Підсумовуючи, слід відмітити наступні ключові моменти. Насамперед, слід говорити про те, що батьківські права можна визначити як особисті немайнові та майнові права батьків стосовно дітей, які визначені законодавством з метою здійснення виховання, розвитку та захисту прав та інтересів дитини. Вважається, що батьківські права займають особливе місце в системі сімейних прав, оскільки здійснення батьків-

ських прав неможливе без одночасного здійснення батьківських обов'язків. А позаяк здійснення батьківських прав забезпечується здійсненням відповідних обов'язків, то слід говорити про те, що батьківські права та обов'язки здійснюються одночасно.

Що стосується класифікації батьківських прав, то їх слід поділяти на особисті немайнові права та майнові права батьків із деталізацією щодо окремих видів батьківських прав у відповідній категорії. Безперечно, класифікація батьківських прав є важливою в сімейному праві України. Проведене дослідження засвідчує, що існують певні проблеми у визначенні як критеріїв класифікації батьківських прав, так і відповідного змісту таких прав. Відтак, подальші дослідження батьківських прав та їх класифікації є затребуваними та повинні спрямовуватись на відповідне вдосконалення досліджуваної категорії.

Список використаної літератури

1. Ватрас В. А. Поняття «сім'ї» у сімейному праві України // ФП. 2009. № 1. С. 83—91.
2. Красицька Л. В. Проблеми здійснення та захисту особистих та майнових прав батьків і дітей: монографія / Л. В. Красицька. К.: Видавництво Ліра-К, 2014. 628 с.
3. Загальна теорія держави і права: [підручник для студентів юридичних вищих навчальних закладів] / М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін.; за ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. АПРН України М. В. Цвіка, д-ра юрид. наук, проф., акад. АПРН України О. В. Петришина. Харків: Право, 2009. 584 с.
4. Ворожейкін Е. М. Семейные правоотношения в СССР. М.: Юрид. лит., 1972. 336 с.
5. Бошко В. И. Очерки советского семейного права. Киев, 1952. 371 с.
6. Старосельцева М. М. Осуществление и защита родительских прав по семейному законодательству Российской Федерации: дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.03. Москва, 2009. 180 с.
7. Рабинович Н. В. Личные и имущественные отношения в советской семье. Львів, 1952. 160 с.
8. Кумановская А. Л. Права и обязанности родителей по воспитанию детей в семейном праве РФ: дис. ... канд. юрид. наук. М., 2005.
9. Сучасна правова енциклопедія / [О. В. Зайчук, О. Л. Копиленко, Н. М. Оніщенко та ін.]; За заг ред. О. В. Зайчука; Ін-т законодавства Верхов. Ради України. Київ: Юрінком Інтер, 2010. 384 с.
10. Цивільне право України. Академічний курс: підруч.: у 2 т. / за заг ред. Я. М. Шевченко. Т.1. Загальна частина. Київ: Концерн «Видавничий дім Ін Юре, 2003. 520 с.
11. Стефанчук Р. О. Особисті немайнові права фізичних осіб у цивільному праві: дис. ... на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук: спец. 12.00.03. Київ, 2007. 541 с.
12. Савченко Л. А. Особисті права та обов'язки батьків і дітей за сімейним законодавством України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право». Київ, 1997. 20 с.

13. Боднар В. В. Переважні права в цивільному праві України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право». Київ, 2013. 20 с.

14. Ковалева Ю. В. Права и отношения, регулируемые семейным законодательством: вопросы теории и практики / семейное и жилищное право. 2010. № 4. С. 28—31.

Онищук О. Н. Классификация родительских прав.

В статье рассматривается понятие и классификация родительских прав в семейном праве Украины. Исследуются виды родительских прав с определением их места в системе семейных прав. Обосновывается позиция, согласно которой родительские права в целом делятся на имущественные и личные неимущественные права. Рассматриваются проблемы осуществления и защиты личных и имущественных прав родителей и детей, обращается внимание на определенные ключевые моменты. Так, родительские права можно определить как личные неимущественные и имущественные права родителей в отношении детей, которые определены законодательством с целью осуществления воспитания, развития и защиты прав и интересов ребенка.

Представляется верным, что родительские права занимают особое место в системе семейных прав, поскольку осуществление родительских прав невозможно без одновременного осуществления родительских обязанностей. Поскольку осуществление родительских прав обеспечивается осуществлением соответствующих обязанностей следует говорить о том, что родительские права и обязанности осуществляются одновременно.

Приведена классификация родительских прав, которая является важной в семейном праве Украины. Проведенным исследованием было выявлено, что существуют определенные проблемы в определении как критериев классификации родительских прав, так и соответствующего содержания таких прав.

Ключевые слова: семья, родители, родительские права, классификация родительских прав, личные неимущественные права, имущественные права, ребенок.

Onishchuk O. M. Classification of parental rights.

The article deals with the concept and classification of parental rights in family law of Ukraine. Types of parental rights are explored to determine their place in the family rights system. The position under which parental rights are generally divided into property and personal non-property rights is substantiated.

The problems of realization and protection of the personal and property rights of parents and children are considered, and certain key points are addressed. It has been established that parental rights occupy a special place in the system of family rights due to the fact that the exercise of parental rights is not possible without the simultaneous exercise of parental responsibilities.

Parental rights can be defined as the personal non-property and property rights of parents with respect to children, which are defined by law to exercise the upbringing, development and protection of the rights and interests of the child.

Parental rights appear to have a special place in the family rights system, since the exercise of parental rights is impossible without the simultaneous exercise of parental responsibilities. Since the exercise of parental rights is ensured by the exercise of appropriate responsibilities, it must be said that parental rights and responsibilities are exercised at the same time.

It is established that parental rights should be divided into personal non-property rights and property rights of parents, with details on particular types of parental rights in the respective category.

The classification of parental rights, which is important in the family law of Ukraine, is given. The study found that there were some problems in determining both the criteria for classification of parental rights and the corresponding content of such rights.

Key words: family, parents, parental rights, classification of parental rights, personal non-property rights, property rights, child.